

Amin Maalouf: “Ölümcül Kimlikler”in Düşündürdükleri

Tuğrul İnal⁶

Düşüncelerini duru bir zihinle, yalın, açık ve sorgulayıcı biçimde yürüten A. Maalouf, en basit, en bilindik sözcüklerin ve kavramların kimi zaman en karmaşık, en yanıltıcı ve en tehlikeli olduğunu söylerken odak noktası olarak “kimlik” kavramını sorguluyor. Gerçekten de *en az kuvvet yasası* sonucu bu sözcüğün ne anlama geldiğini, gündelik yaşamımızda ne ifade ettiğini bildiğimizi sanırız. Dahası, dinsel, etnik ve ulusal ya da başka kimlikler adına, türlü çatışmalara neden olduğunu düşünmeden geçmişi ve sürmekte olan anlaşmazlıkları kişisel bilgi ve tanılarımıza güvendiğimizden, göz ardı ederiz. Kimlik mekanizmasının karmaşıklığını gösteren onca acılı örneği görmezden geliriz. Birbirinden farklı insanları, tek bir aidiyet içerisinde düşünürüz. Maalouf “kimlik” olgusunu özellikle göçmen statüsü dolayında içtenlikle ve çok boyutlu biçimde sorgularken kimliği tek bir aidiyete indirgeyen düşünce yanlışlığına dikkatimizi çekiyor. İvmesi giderek artan ve küreselleşen yeni zamanlarda yeni ve çoğul bir kimlik anlayışının zorunlu olduğunu belirtiyor. Önerisini de şu şekilde açıklıyor: Çoğul aidiyetlere saygılı olmak, çeşitlilikleri önemsemek, farklı inanç ve kültürlerle uzlaşmak, kalıpcı dar düşüncelerden ve komplekslerden sıyrılmak.

Maalouf “ölümcül kimlik” anlayışına karşı öneri ve düşüncelerini ifade ederken, göçmen statüsü kavramına da açıklık getiriyor. Göçmen statüsünün ülke değiştirme kategorisiyle sınırlı olmadığını, geniş anlamda güçler dengesinin göçmenin aleyhinde olduğunu, bu nedenle de ruhsal, toplumsal, kültürel vb. alanlarda kimlik gerilimlerinin başka alanlarda olduğundan çok daha ölümcül sapmalara yol açabildiğini belirtiyor. Bu anlamda göçmen, azınlık mensubu olarak yel değirmeni karşısında karikatürleştirilen, Octavio Paz’ın o sihirli tanımıyla bir “Don Hiç Kimse”dir. Ruhsal dönüşümlerle, baskıcı dış etkiler arasında savaş veren korunaksız bir Don Kişot konumundadır. Bir hal ve gidiş kodu bulmak ve onu uygulamak durumundadır. Maalouf’un kimlik konusundaki sorgulamaları ve önerileri, Afrika ve Orta Doğu başta olmak üzere Avrupa ve Amerika’da yaşanmakta olan “ölümcül kimlikler” sorunsalı günümüzde her zamankinden daha önemli ve anlamlı.

O kadar ki, din, renk, kültür, dil ve milliyetleri itibariyle birbirlerinden farklı olan, birbirleriyle çelişen aidiyetler taşıyan, birbirine karşı iki toplum arasındaki sınırdaki yaşayan, sayıları günümüzde giderek artan, göçmen ya da azınlık olarak tanımlanan ve köklerinden koparılarak yabancı bir topografyada yaşamaya zorlanan bu insanlar, kimliklerinin tehdit altında olduğu kuşkusuyla başka diller, başka işaretler öğrenmek zorunda kalıyorlar. Amin Maalouf’un sözleriyle söylüyorum: “Bu yüzden, göçmen statüsü sadece doğup büyüdükleri yerden koparılan insanlar kategorisiyle sınırlı değildir, bir örnek değeridir. “Kabilesel” kimlik

⁶ Hacettepe Üniversitesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Emekli Öğretim Üyesi, Eposta: tinal@hacettepe.edu.tr

kavramının ilk kurbanı onlardır. Eğer geçerli tek bir kimlik söz konusuysa, mutlaka bir seçim yapması gerekiyorsa, göçmen, kendini parçalanmış, bölünmüş ya doğduğu ülkeye ya da onu kabul eden ülkeye ihanete mahkûm bir halde bulur; kaçınılmaz olarak bir buruklukla, öfkeyle yaşayacağı bir ihanet.” (s.35) Sonradan kabul edilme durumunda sığınmacı da olsa, reddediliş ve yalnızlık duygusuyla at başı giden bir ihanet. Bunun yanı sıra onları lütfedip kabul eden ülkeye karşı duyguların olanca karmaşıklığı... Ve karmaşaların doğurduğu bir dolu anlamlı anlamsız, yerli yersiz tepki ve davranış bozuklukları. Göçmen kendini ne kadar saklarsa saklasın, maskeler taksın, yeni maskeler denesin, utanç ve eziklik duygularıyla bir dolambaca dönüşen yalnızlık labirentinden kolay kurtulamayan bir “Don Hiç Kimse”dir. Sorunları tomar tomardır. Dil sorununun üstesinden şöyle böyle gelse de aksanı bozuktur, rengi, algı ve davranışları farklı ya da uygun değildir. Gerekli belge ve izinlere de sahip değildir. Buruktur; burukluğu kimi zaman şiddetli tepkilere, gülünç durumlara da yol açabilir. Adalet Ağaoğlu’nun beyaz mıntanlı, takım elbiseli, sarı Mercedes’li, iki arada bir derede kalmış Bayram’ı gibi kendi ülkesinde bile bir arayış içinde olsa da kendisiyle ve çevresinin acımasız çıplaklığıyla yapayalnız kalması kaçınılmazdır. Ne ki giderek artan yalnızlık duygusu bellir belirsiz bir karşı bilinç de oluşturur. Yalnızlığı aşmak, gelinen ülkede kendisini yaşama bağlayan ilişkileri kurmak zorunda olduğu bilinci. Bu, aynı zamanda dolambacın çıkış kapısında mutluluğa erişme umududur. “Don Hiç Kimse” kendini, konuk olduğu ülkeye yeni maskelerle kabul ettirmeye çalışan bir insandır. Taktığı yeni maskesini koşullara uyarlamak ve bireyselliğini kabul ettirmek için doğal olarak zorlanır. Güvensizdir; kuşkular içindedir. Durumunu tartıp dursa da yalnızlığa yazgılıdır. Gerçekle düşlenen ayrı şeylerdir çünkü.

Umut, maskeler ve olaylar birbirine bağlı gelişip giden diyalektik parçalarıdır. Bu diyalektikten uzanıp çıkan gerçeklik de düş kırıklıkları, denge bozuklukları, kararsızlık ve yalnızlıktır. “Don Hiç Kimse”nin kimlik gerilimi ölümcül sapmalara yol açabilir. Ölümcül sapmaların gerçekliğinden söz ederken sağduyunun varlığını ve gerçekliğini de unutmamalıyız. Ne ki, Amin Maalouf’un sözleriyle;

“Sağduyu bıçak sırtı gibi bir yoldur, iki uç kavram arasındaki dar geçittir. Göçmenlik konusunda, bu uç kavramlardan ilki sizi kabul eden ülkeyi herkesin canının istediği gibi yazıp çizeceği boş bir sayfa, daha da kötüsü, herkesin hareket ve alışkanlıklarında hiçbir değişiklik yapmadan, silahı ve pılı pırtısıyla gelip yerleşeceği boş bir arazi gibi görendir. Öteki uç kavramsa, gelinen ülkeyi çoktan yazılıp basılmış bir kâğıt, yasaları, değerleri, inançları, kültürel ve insani özellikleri bir kereliğine sonsuza kadar sabitlendiğinden, göçmenlerin buna uymaktan başka çareleri olmadığı bir toprak gibi gören kavramdır” (Ağaoğlu, 1976, s. 37).

Bu iki uç kavram yanlışlıklarla dolu ve sakıncalıdır. Bu konuda Amin Maalouf’un uzlaşmadan çok bir çözüm kodu olan iki uçlu bir “karşılıklık” talebi var. Bir, gelinen ülkenin kültürüyle yaklaşarak kendi kültürünüzü de o ülkenin kültürüne yakınlaştırmak. İki, bir göçmen kendi kültürünün gelinen ülkede saygı gördüğünü ne kadar hissederse, geldiği ülke kültürüne de o kadar açılacaktır. (s. 38)

Nereden bakarsanız bakın, enine boyuna ölçüp biçin, Amin Maalouf’un bu iki maddede topladığı çıkarımlar bütünü baştan başa evrensel çizgide “karşılıklık” ilkesine dayanan bir değer sorunudur. Daha açık bir saptamayla, değerlerin, yani

insanın değerinin evrensel olduğudur. Karşılıklılık ilkesine ve öngerçeğine dayanan bir evrensellik. İnsana verilen değerler, insan onuruna ilişkin haklar, din, renk, ulus, cinsiyet ve benzeri gibi insana dair değerleri ayırıştırmayan, koşulsuz, her türlü insan hakkı. Özel, bölgesel, dinsel yasaları kategorik biçimde dışlayan, evrensel insan hakları bildirgesinde vazedilen uygar, çağdaş ve çağcıl insan hakları. Buna karşılık saygılı olma iddiasında olan kimi batılı ülkelerde yazık ki ara ara ayrımcı yasalar uygulayarak, gereğinde şu ya da bu konuda kısıtlayıcı kotalar koyarak, göçmenleri aşağı görmek, insan onuruyla bağdaşmayan davranışlar sergilemek ve politikalar uygulamak, ne kadar geri kalmışlığın izlerini taşıyalar da onların aynı insanlığa ait olduklarını kabul etmemek, hem evrenselliğe hem insan haklarına ne kadar da aykırı, ne kadar da aşağılayıcı, “karşılıklılık” ilkesine ne kadar da ters bir tutum. Tek bir insanlık vardır çünkü yeryüzünde.

“Değerlerin evrenselliği’nin yanı sıra yoksullaştırıcı tektipliliğe karşı, ideolojik, politik, ekonomik ya da medyatik hegemonyaya karşı, aptallaştırıcı uzlaşmalara ve tektip düşünceye karşı çeşitli dilbilimsel, sanatsal, entelektüel ifade biçimlerinin yolunu tıkayan her şeye karşı mücadele etmek de bir zorunluluktur.” (s. 90)

Bunun için Amin Maalouf vazgeçilmez, belki de en geçerli ilke olan “karşılıklılık” ilkesine sıklıkla gönderme yaparken Doğulu Batılı herkesin “kurulmakta olan küresel uygarlığın (...) içinde kendini bir parça özdeşleştirebilmesi, hiç kimsenin onu kendine iflah olmaz biçimde yabancı, dolayısıyla da düşman görmeye itilmemesi gerek” tiğini belirtiyor. (s. 99)

Gerçekten de bugün herkesin, “en güçlü kültürlerden gelen sayılmayacak kadar çok unsuru zorunlu olarak benimsemek” durumunda olduğu bir gerçek. (S. 100) Her şeyde bir “*yabancı eli*” olduğu da tartışmasız bir gerçek. Kozmopolit yaşam biçimlerinin yaygınlaşması, moda, müzik, mutfak kültürü, gündelik yaşam biçimi, davranışlar, sözcükler, kendiliğinden ve de hızla oluşan benzerlikler, alışkanlıklar, öz kültür, evrensel kültür arasında karşılıklı kurulan bağlayıcı, benzerleştirici ve de pratik öğeler değil midir? Sıraladığım bu pratik öğeler birer simge ve benzerlikler olarak aidiyet zincirinin zayıf ya da güçlü halkalarıdır. Bu halkalar aynı zamanda kimlik işaretleridir. Bireyi sosyal bir gruba, ulusal ya da küresel bir topluma bağlayan ortaklık işaretleridir. Nerede ve hangi koşulda olursa olsun herkesin bu kimlik işaretlerine ihtiyacı vardır. Bu işaretler karşılıklılık ve saygı kuralları çerçevesinde algılanıp kullanıldığında bireysel ve toplumsal düzeyde iç gerilimler elbette azaltılabilir. Bazı koşullarda da iyimser bir yaklaşımla en aza indirgenebilir. Bunlar, doğrusu, dengeleyici yaklaşım ve uygulamalardır. Neden dersiniz, bunlar önyargıların gerilemesine, komplekslerin frenlenmesine katkıda bulunabilirler.

Burada çokuluslu, çok kozmopolit yapısıyla ABD’yi düşünelim. Afrika, Asya, İtalya, Anglosakson, İspanya, Kızılderi kökenlilerden oluşan devasa bir topluluk. Bir de aynı şekilde kozmopolit kıta Avrupasını düşünelim. Vahşi kapitalizmin, ara ara hortlayan ırkçılığın yaşandığı, karşılıklılık ilkesinin ara ara uygulanmadığı, aidiyetler zincirinin kimi zaman koptuğu, sapmaların yaşandığı bir kozmos. Bu kozmos’da farklı kültürlerle ilişkiler söz konusu olduğunda vericiler ve alıcılar arasında olması gereken bir dengeye daha az dikkat edildiği durumlarda yazık ki bireyler ya da azınlıklar “utançla dinini ya da rengini ya da dilini ya da ismini ya da kimliğini oluşturan herhangi bir öğeyi saklamak zorunda kalacak derecede, kendini hakarete uğramış, alaya alınmış, değer verilmemiş “umacı” gibi gösterilmiş

hissetmemesi gerekirdi. Herkesin başı yukarda, korkusuzca ve hınç duymadan aidiyetlerinin her birini içine sindirmesi gerekirdi.” (s. 101)

Burada göçmen kimliği taşıyanların fotoğraflarını mercek altına alalım. Kendilerini biraz azınlık, biraz sürgün gibi hisseden, “küsme eğilimi” (s. 102) gösteren, kurban rolüne sığınan, kendilerini haksızlığa uğramış hisseden ve bu yüzden acı çeken, içlerine kapanan, yetersizlik ve çaresizlik duygusuna kapılan, bu yüzden etrafına korunaklar yapan, aramaktan, keşfetmekten, karşı koymaktan, gelecekten vazgeçen, korkan göçmenler. Böylesi tragedya dolu bir gerçek, dünyayılılaşmanın tek yönlü işlemesi ve tektiplitliğin sapması, insan onuruna aykırı kabul ediliyorsa, Amin Maalouf’un yazdığı gibi “içinde yaşadığımız dünyanın çirkinliklerini bir tesettür peçesiyle de örtmeye çalış” mamalıyız. (s. 103)

Yine Amin Maalouf’un sözleriyle “dünyayılılaşmanın kültürdeki çeşitliliği, özellikle de dillerin ve yaşam biçimlerinin çeşitliliğini tehdit ettiğinden kuşku duy”sak da (...) “bugünün dünyası tehdit altındaki kültürleri korumak isteyenlere kendilerini koruma fırsatlarını da sağlıyor”. (s. 103).

Evensellikten, özgürlük ve eşitlikten söz ediyorsak, bugünün dünyası herkesin mücadele hakkına ve olanağına sahip olduğu bir açık alandır. Aidiyetleri canlı tutacak, ortak yaşam ve kültür için gereken koşulların oluşturulmasına katkıda bulunacak, öz kültürleri tanıttacak, saygı duyulmasını sağlayacak ve sevindirecek bir açık alandır.

Dillerin, kültürlerin ölmemesini sağlayacak, aidiyet duygusunu güçlendirecek, inançların, düşüncenin ve fikirlerin çoğalacağı bir alan. Ve işte bunun için Amin Maalouf’un peygamberce sözleri: “Bir şeylere inanıyorsanız, içinizde yeterli enerji, yeterince tutku, yeterince yaşama iştahı taşıyorsanız, bugünün dünyasının sunduğu kaynaklarda düşlerinizden birkaçını gerçekleştirme olanağını bulabilirsiniz.” (ss.104-105) Bunun anlamı; uygarlığın sağladığı olanakların onarıcı olduğudur. Uygarlığın zararlarını, konu dışı, bir kenara bırakırsanız, uygarlığın sonsuz yararlarını konu gereği iki temel noktada sınırlarsanız, sözlerim daha iyi anlaşılabilir.

“Ahtapot kollarını bütün dünyaya uzat”an “sanal bir gezegen canavarı” (s.104) internet, gerçekten de dillerinin ölmesini engellemek isteyen herkes için eşitlikçi bir alan. Yine Amin Maalouf’un sözleriyle, “ortak bilgi ve etkinlikler mirasımızı, olanca çeşitliliği içinde ve Provence’dan Borneo’ya, Louisiana’dan Amazon’a kadar bütün gökler altında korumak söz konusu; bütün insanlara bugünün dünyasında dolu dolu yaşama, ne kendi özel belleklerini ne de onurlarını yitirmeden teknik, sosyal, entelektüel gelişmelerden dolu dolu yararlanabilme olanağının verilmesi söz konusu.” (s. 107).

Kültürü ve kimliği tanımlayan aidiyetler arasında en belirleyici olanı da kuşkusuz her şeyden önce dil konusu. Din duygusundan da baskın. Ortak dinleri, farklı diller konuşan toplumları bir araya getirmeye yetmez. Gerçi ortak diller konuşan pek çok devletin de din faktörü nedeniyle parçalandığı bir gerçek. Orantısız bir güç olarak burada öncelik ya da rekabet söz konusu. Ne var ki, dinsiz yaşanabilir, ama “herhangi bir dil olmadan yaşanamaz”. (S. 108) Yeryüzünde bunun örneği yok. Bu kıyaslamayı yaparken dilin hem kimlik hem de iletişim aracı olduğunu söylemeye çalışıyorum. Burada yine Amin Maalouf’a dönüyorum: “(...) Dili kimlik bütünlüğünden ayırmak, (...) ne mümkün ne de doğru bir iş (...). Dil

kültürel kimliğin ekseni olarak kalma eğiliminde, dilde çeşitlilikse, bütün çeşitliliklerin ekseni” (s.109). Nereden bakarsanız bakın gerçekten de dil belirleyici ve ön sırada vazgeçilmez bir bağ. O kadar da kutsal. Cezayir’de yaşanan fanatizm, “dinden çok daha fazla dille ilgili bir hoşnutsuzlukla açıklanabilir.” (s. 109) İnanç özgürlüğünden daha duyarlı, daha patetik ve daha belirleyici bir olgu. Yine peygamberce bir söz: “Söz konusu olan (...) herkese kimliğinin içerisinde birden fazla dilsel aidiyeti yan yana yaşatması hakkını tanıyarak, sağduyuyla bir özgürlük ve huzur dolu çeşitlilik çağına girmek.” (s. 110)

Burada önemli olan dillerin eşitsizliği karşısında küresel bir dil haline gelen İngilizcenin önlenemez yükselişi açık bir geçek olduğuna göre, kimlik ihtiyacına cevap veren dilde çeşitliliğe önem vermek: “Bugünün dünyasında bir insanın kendini rahat hissetmesi ve dünyaya nüfuz edebilmesi için kendi kimlik dilinden vazgeçmek zorunda kalmaması da çok önemli”. (s. 112) Amin Maalouf’un belirttiği gibi günümüzde kimlik dili ve küresel dil de kimi alanlarda artık yetersiz kalabildiğinden arayı doldurarak çok dilliliği savunarak üçüncü bir ara dili ortaya çıkarmak. Ana dil ve küresel dil arasında özgürce seçilmiş bir üçüncü dil. Hem kendi dillerini konuşan ulusların günümüz uygarlığının önerdiklerine erişebilmeleri, hem de uluslararası güç ilişkilerinde yer alabilmeleri için dilde çeşitliliği teşvik etmek, bunun için de Avrupa dillerinden Doğu dillerine kadar ara dilleri önemsemek. Bunun sonucunda da her insanın hem kendi ülkesiyle hem de dünyayla bütünleşmesini sağlamak ve aidiyetler toplamı olarak dünyayla ortaklık kurmak.

Konuşmamı aidiyetlerden her birini yüksek sesle talep eden Amin Maalouf’un en başta göçmenleri ilgilendiren, kabileler çağını, kutsal savaşlar çağını, ölümcül kimlikler çağını geride bırakan bağlayıcı şu sözleriyle sonlandırıyorum:

“(…) İçinde yaşadıkları toplumun kültürüyle, içinden çıktıkları kültür örtüşmeyen herkesin, bu çifte aidiyeti fazla yara almadan üstlenebilmesi, kökenlerindeki kültürlerine bağlılıklarını koruyabilmeleri, onu utanç verici bir hastalık gibi gizlemek zorunda kalmamaları ve yanı sıra, onları kabul eden ülkeye kendilerini açabilmeleri gerekir.” (s.129)

Amin Maalouf’un görüşleri bir miktar düşsel de olsa, göçmen statüsü, kimlik tanımı ve çoğul aidiyetler üzerine büyüleyici bir tanıklık getiren, sorgulayıcı, yapıcı, çözümleyici, çoğul aidiyetlere saygılı ve çeşitlilikleri önemseyen, yeni yüzyıla ve binyle yol gösterecek önerilerdir.

Kaynakça:

- Ağaoğlu, A. (1976). *Fikrimin İnce Güllü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
Maalouf, A. (2011). *Ölümcül Kimlikler*. (Çev. Aysel Bora). 32. Baskı. İstanbul: YKY.
Maalouf, A. (2009). *Çivisi Çıkmış Dünya*. (Çev. Orçan Türkay). 3. Baskı. İstanbul: YKY